

5. Materiell estetik i Gunnar Asplunds Stockholms stadsbibliotek

Anna Bortolozzi

Syftet med detta kapitel är att studera relationen mellan formgivning och materialitet i arkitekturen genom att undersöka en av de mest ikoniska svenska byggnaderna från 1900-talet, Stockholms stadsbibliotek av Gunnar Asplund byggt mellan 1924 och 1928.¹ Analysen fokuserar på linoleumgolvet i den centrala bokhallen, kallad rotundan (bild 21).

Då arkitektur i grunden handlar om att skapa en rumslighet vilken definieras av olika fysiska komponenter, kan arkitekter aldrig bortse från materiella aspekter i designprocessen. I valet av byggnadsmaterial måste arkitekten beakta såväl tektoniska som haptiska och visuella kvaliteter. Någon fullständig frihet i materialvalen finns naturligtvis inte, olika typer av begränsningar existerar i varje situation. Det kan exempelvis vara när ett önskat material inte finns tillgängligt, är för dyrt eller kanske inte passar för det lokala klimatet där det är tänkt att användas. I alla tider har emellertid arkitekter behövt kompromissa mellan formalestetiska val och vad man skulle kunna kalla materialetiska överväganden (materialens kostnad, hållbarhet eller funktionalitet).

Gunnar Asplund var i sitt arbete med Stadsbiblioteket tvungen att byta ut vissa material, som natursten, mot mindre dyrbara alternativ. Sådana förändringar har ofta

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Bortolozzi, Anna, "Materiell estetik i Gunnar Asplunds Stockholms stadsbibliotek", *Materialitet: Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap* 4, Stockholm, Stockholm University Press, 2023, s. 111–131.
DOI: <https://doi.org/10.16993/bch.f> Licens: CC BY-NC

Bild 21. Stockholms stadsbibliotek, rotundan. Wikimedia Commons, Foto Arild Vågen 2015 (CC BY-SA 4.0).

uppfattats som negativa eftersom ett dyrbart material brukar ges ett högt inneboende värde. Men vad händer om materiella hänsynstaganden tolkas som möjligheter? Om man ser på projektdesign och materialval i ett perspektiv där man istället för *materialens estetik (aesthetics of materials)* tillämpar en *materiell estetik (material aesthetics)*, med vilket avses en *spänning* mellan form och material i relation till funktionen, så kan också billigare och mindre exklusiva material bidra till enastående resultat.

Dikotomin kring olika materials olika värde har länge varit ett spörsmål i estetisk-filosofiska diskussioner. Redan i de klassiska grekiska dialogerna, som den mellan Sokrates och Hippias, tas den upp, och dialogen kan fungera som ett exempel på hur resonemangen gått.² Sokrates frågar där Hippias vad det vackra är för något.³ Hippias svarar att det vackra inte är något annat än guld eftersom allt framstår som vackert när det pryds med guld, även det som tidigare såg fult ut. Sokrates påminner då om att även andra dyrbara material som elfenben och sten brukar ses som vackra, men att ett enkelt material som fikonträ

också kan vara vackert när det används till något därtill lämpligt, som en slev. En slev av fikontra, menar Sokrates, gör väl att soppan doftar mer, medan en guldslev skulle kunna spräcka grytan så att soppan rinner ut och släcker elden och därmed snuvar gästerna på festmåltiden. I slutet av dialogen håller Hippias med Sokrates om argumentet att det som passar varje sak gör den saken vacker, det vill säga att ett material är vackert först när det används på ett ändamålsenligt sätt. Det som är slående i denna dialog är att det inte är *formen* som är utgångspunkten för att något kan bedömas som vackert. Hippias och Sokrates kritik berör inte slevens form, som handtagets längd eller lutning, eller skopans djup eller profil, utan bara dess material. Sokrates slutliga argument är att ett material inte är vackert *i sig*, utan bara när det är passande i förhållande till föremålets funktion. En ytterligare kritisk poäng är att sleven av fikontra gör så att soppan doftar bättre, det vill säga att materialet tillför något viktigt till våra sinnesförnimmelser.

Den tyske filosofen Gernot Böhme utvecklar Sokrates principer och hävdar att material har en *syntetisk* karaktär.⁴ Med det menar han att ett material inte nödvändigtvis måste upplevas genom fysisk kontakt utan kan kännas "atmosfäriskt" genom kroppens avkänningsförmåga. Detta sker genom att vår perception av olika materials kvaliteter – hårt, mjukt, grovt, varmt, kallt, fuktigt, torrt, ljust eller mörkt – är formad av våra kroppsliga erfarenheter sedan barnsben. Den individuella erfarenheten är emellertid underordnad en kollektiv erfarenhet genom att material också är sociala till sin karaktär, de utstrålar en atmosfär som tillhör en viss livsstil vilken beror av kultur, klass och kön. Böhme argumenterar för att det med moderniteten, och den mängd massproducerade föremål till låga priser som följde, uppstod konkurrens mellan estetik och ekonomi, liksom mellan designen av ett föremål eller en byggnads yta och dess kropp. Detta skifte är också tydligt i design- och konstruktionsprocessen i Stockholms stadsbibliotek och ligger till grund för analysen som görs nedan.

Arkitektur och demokrati

Stockholms stadsbibliotek var en av de första publika byggnaderna i Sverige som utformades för att vara tillgänglig för allmänheten utan några inskränkningar (bortsett från att barn- och ungdomslitteraturen hade sin egen avdelning och ingång). En speciellt utsedd kommitté bestående av bibliotekarier och arkitekten Gunnar Asplund diskuterade *byggnadsuppgiften*.⁵ Som bibliotekets ”naturliga centrum” framhölls den centrala hallen, rotundan, vilken skulle ha en primär funktion som utlåningshall men utformas som ett multifunktionellt rum.⁶ Rotundan utgörs av ett högt cylindriskt rum med skönlitteratur placerad i bokhyllor längs väggarna på golvnivån och på två entresolvåningar, gallerier, vilka också är tillgängliga för besökarna. Det är fritt att botanisera bland titlarna, ta fram någon bok, läsa i den och ta med den för att låna i informations- och lånedisken som är placerad centralt på rotundans entréplan. På två sidor av rotundan finns rektangulära läsesalar med bokhyllor längs väggarna, uppdelade i olika ämneskategorier. Mitt emot entrén till rotundan finns idag en tredje läsesal som ursprungligen användes som magasin.

Vid första anblicken tycks golven i biblioteket utgöra ett kontinuum, från vestibulen vid Sveavägen via trappstegen som leder upp mot rotundan och vidare in i läsesalarna. De dominerande färgerna är mörkt bruna och ljusgrå nyanser som återfinns i kalksten och granit, båda lokalt brutna stenar som ofta användes i den svenska arkitekturen kring sekelskiftet 1900. Trots den första känslan av ett kontinuum är merparten av interiörens golv belagd med en linoleummatta som imiterar stenens färg och textur. I rotundan och i läsesalarna är endast ett smalt band utmed väggarna i natursten (i detta fall kalksten). I läsesalarna ligger en monokrom brun linoleummatta, medan rotundans golv är lagt av fyrkantiga och cirkulära mönsterelement, bestående av omväxlande mörkt brun och ljust grå linoleum mot en terrakottafärgad bakgrund. Kombinationen av kvadrater och cirklar korresponderar

Bild 22. Pantheon, Rom. Foto: Anna Bortolozzi (CC-BY-NC-NC).

tydligt med det geometriska formspråk, kuben och cylindern, på vilka bibliotekets arkitektur är baserad. Det övergripande mönstret liksom färgspelet är emellertid direkt inspirerade av marmorgolvet i Pantheon i Rom (bild 22).⁷

Pantheon ("Alla gudars tempel"), på Marsfältet i Rom, byggdes ursprungligen av Marcus Agrippa, Augustus svärson, och invigdes 27 eller 25 fvt.⁸ Efter en förödande brand 110 evt rekonstruerades hela byggnaden, under de sista åren av Trajanus regering (98–117 evt) och början av Hadrianus styre (117–138 evt). Stenläggningen i templet, som är utförd i dyrbar och färgrik marmor, porfyr och granit importerad från olika delar av det romerska imperiet, är ett typiskt uttryck för den hellenistiska och senromerska smaken för polykromi och luxuös arkitektur.⁹ Pantheon har sedan renässansen inspirerat och influerat västerländsk arkitektur, kanske mer än någon annan antik byggnad.¹⁰ Cirkelformens kosmiska symbolik har ofta associerats med demokrati, och formspråket återfinns bland annat i Kapitolium i Washington liksom i publika

byggnader som museer och bibliotek.¹¹ I Stockholms stadsbibliotek har den direkta referensen till Pantheon transformerats av Asplund till en mer abstrakt hänsyftning, genom att den planerade glasade kupolen under byggnadsprocessen ersattes av en fönsterförsedd trumma. Att stadsbiblioteket även i den inre utsmyckningen refererar till den klassiska prototypen är ovanligt bland moderna byggnadsverk. Men hur kom Asplund fram till lösningen att byta material, från stenläggning som i Pantheon till linoleum? En trolig anledning bör ha varit ekonomiska hänsyn: linoleum var billigare än sten under 1920-talet. Ett annat gott skäl var förmodligen funktion: linoleum dämpar ljud bättre än sten, även om det samtidigt är mindre tåligt för slitage. En tredje, något mindre uppenbar, orsak, kan ha varit estetisk och symbolisk: linoleum var under 1920-talet ett nytt industriellt material som passade bättre in i ett ”modernt” och ”demokratiskt” projekt som Stockholms stadsbibliotek.¹² Det är naturligtvis möjligt att alla tre dessa skäl tillsammans bidrog till valet av linoleum som det mest passande, och därmed vackra, materialet för rotundans golv.

Upphovet till rotundans linoleumgolv

Det är inte klarlagt hur det geometriska Pantheonmönstret för rotundans linoleumgolv tillkom, eftersom inga egenhändiga teckningar av Asplund med motivet tycks ha bevarats.¹³

Asplunds allra första idé, ritad i slutet av 1921 (bild 23), visar ett golv uppbyggt av koncentriska cirklar av alternerande ljusa och mörka plattor som utgår från utlåningsdisken, i ett mönster som förefaller vara en projektion av den planerade kupolens fönster.¹⁴ I det skedet hade inte några konkreta planer för byggnaden som helhet nedtecknats och inga slutsatser kan därför dras kring vilka material som avsågs för golvet. Detaljerad information kan däremot utläsas senare i processen, i konstruktionsritningarna som presenterades av Asplund i september 1924,¹⁵

Bild 23. Erik Gunnar Asplund, Idéskiss till rotundan, 29 December 1921, Arkdes, ARKM. 1990-04-54. Foto Nikolaj Alsterdal/ArkDes (Public Domain).

liksom från kontraktet som signerades senare samma år med byggmästaren Oscar Hegert.¹⁶ Planritningen av huvudvåningen visar hur rotundans golv då var tänkt att smyckas med en stor, central kvadrat uppbyggd av rundlar, fyrkanter och band (bild 24).¹⁷

Utformningen liknar i hög grad de geometriska sten-inläggningar, *cosmati*, som är karaktäristiska för centralitaliensk medeltida arkitektur, en teknik som Asplund studerade och skissade i ett flertal byggnader under sin studieresa i södra Europa mellan 1913 och 1914.¹⁸ I Asplunds reseanteckningar framgår hur han då inte i första hand var intresserad av klassiska monument som Pantheon, men

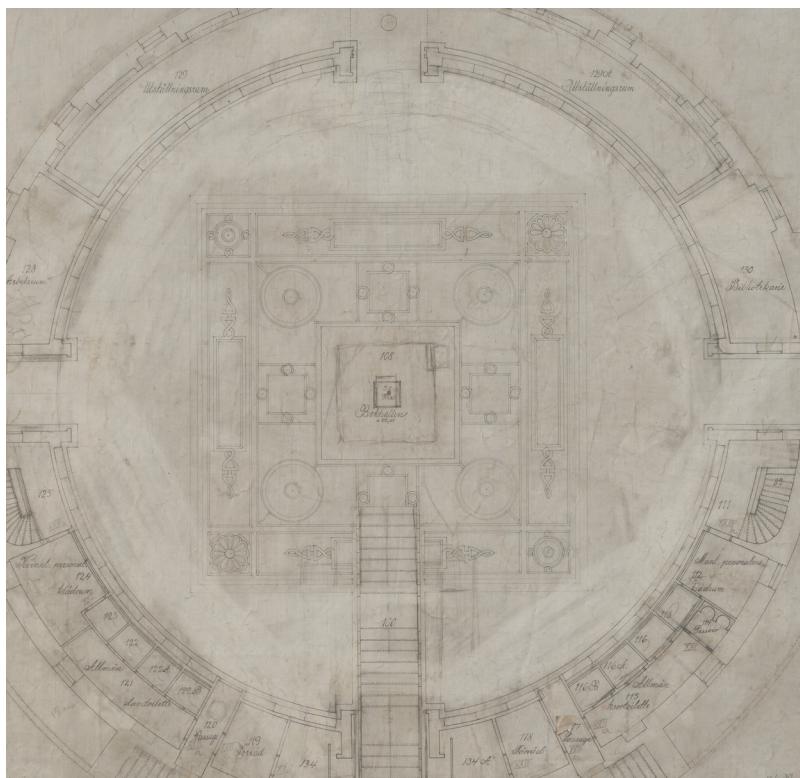

Bild 24. Erik Gunnar Asplund, Planritning till stadsbibliotekets huvudvåning, 1924, Ritning 10, Biblioteksnämnden, Stockholms Stadsarkiv, foto: Anna Bortolozzi (CC-BY-NC-ND).

däremot av folklig och medeltida arkitektur liksom av av ljusföring och materialverkan, en inställning som kan spåras tillbaka till hans lärare Isak Gustaf Clason och Ragnar Östberg.¹⁹ Den formella likheten i ritningarna från 1924 med cosmat-inläggningar som teknik stärks också av den "Arbetsbeskrivning" som fastställdes samma år och i vilken golvet i rotundan beskrivs som utförd i "marmormosaik enligt ritning och i huvudsak mörka färger, undantagandes golvet innanför disken omkring bokhissen, där golvet utföres av korkparkett. Socklar och golvfris av pole-rad svart skånsk kalksten."²⁰ Denna belägger alltså att

Asplund inte laborerade med ett Pantheon-likgt golv i lino-
leum från början, utan att det var något som kom in
i det sista skedet av processen, när ett golv i marmor för-
kastades eftersom det skulle bli för dyrt.²¹

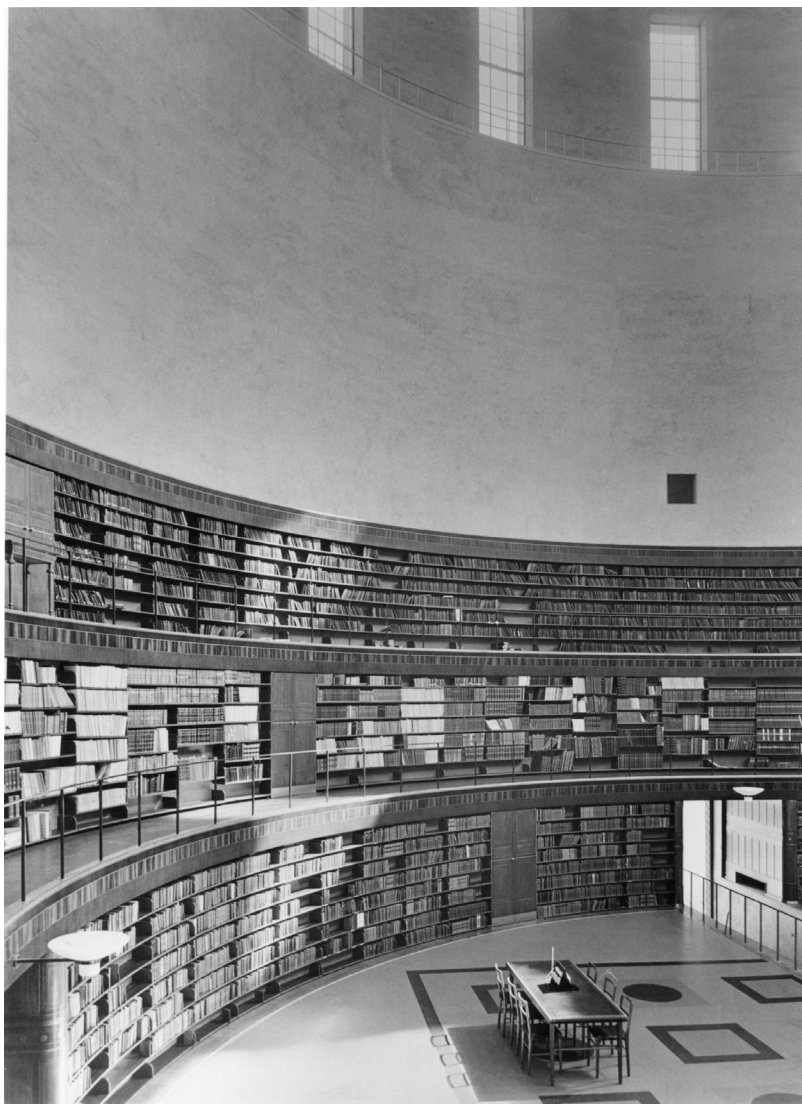

Bild 25. C. G. Rosenberg, Stockholms stadsbibliotek, Rotundan, ca 1928, Arkdes, ARKM.1985-109-161, foto C. G. Rosenberg (Public Domain).

Ett fotografi i juninumret av *Byggmästaren* 1928 visar att golvet med cirkel-och-kvadratmönstret var på plats vid invigningen för allmänheten av biblioteket (bild 25).²² Golvet låg kvar fram till slutet av 1940-talet då en enkel monokromt ljusbrun linoleummatta ersatte originalet, troligen för att den gamla var utnött.²³ 2003 återskapades en ny linoleummatta efter Asplunds Pantheon-design, på basis av äldre fotografier.²⁴ Den bruna bottenkulören hämtades från en befintlig matta på den andra gallerivåningen som aldrig bytts ut.²⁵

Materialens ekonomi

I byggprocessens början bestämde Biblioteksnämnden att omkostnaderna för själva byggnaden skulle tas från en fond på 2 200 000 kr till vilken tre privata stiftelser bidragit, Wallenbergska stiftelsen, Forsgrenska fonden och Daneliusfonden.²⁶ All fast och flyttbar inredning, inklusive golvet, skulle däremot finansieras av Stockholms stad vilken föresatte sig att spendera så lite som möjligt, vilket i slutändan blev 282 000 kr.²⁷ I Asplunds "Arbetsbeskrivning" från 1924 är det tydligt att han valde material till golvläggningen inte bara utifrån funktionella hänsyn utan också baserat på rummets betydelse, vilket återspeglar en hierarkisk ordning mellan dem.²⁸ Golvet i vestibulen innanför entrén vid Sveavägen liksom trappan som leder upp till rotundan skulle läggas av "polerad svart Gustakalksten och Blanc Claire marmor".²⁹ Golvet i sidoringången vid Odengatan skulle istället utföras i "gråkalksten med fris av Blanc Clair marmor", medan trappan som leder upp till kontoren skulle läggas med "gråkalksten, med sättstegen putsade och oljemålade".³⁰ Golven i de två läsesalarna på var sida om rotundan, liksom barnläsesalen, skulle beläggas med korkparkett.³¹ I den här fasen av byggnationen var magasinet den enda del i biblioteket där man avsåg att golven skulle läggas med linoleum.³² Den beräknade kostnaden för varje enskilt material speglar ett estetiskt värde där det kostsamma också anses mer vackert och därför mer passande för de mer representativa

rummen i biblioteket. En kvadratmeter av svart Gustakalksten kostade då 55,50 kr vilket var sju gånger så mycket som motsvarande yta av linoleum, som kostade ungefär 8 kr.³³

Av protokoll bevarade i Biblioteksnämndens arkiv och från poster i räkenskaperna framgår att Asplund mellan åren 1925 och 1927 var tvungen att delvis revidera det projekt som blivit godkänt 1924, för att hålla budget.³⁴ Hans strategi blev att utelämna en rad dekorativa element, som kolonner, och att ersätta kostsamma material med billigare.³⁵ Beslutet att ersätta marmormosaiken med linoleum sänkte kostnaden för rotundans golv från beräknade 17 000 kr till 3 652 kr.³⁶ Till den summan, som huvudsakligen avser cementundergolvet, ska själva linoleumgolvet läggas, vilket köptes in 1927 från Nordiska Kompaniet.³⁷ Samma linoleumgolv köptes också in för resterande utrymmen liksom för barnavdelningen. Det var 3,6 mm tjockt och producerat av den enda svenska linoleumfabriken vid denna tid, Linoleum AB Forshaga.³⁸ Den monokroma mattan som troligen användes i Stadsbiblioteket hette "Uni", vilken producerades i brunt, terrakotta och grönt. Den användes allmänt för kontor och tjänsterum och fanns i tjocklekar 1,8–4,5 mm.³⁹

Tekniken att producera linoleumgolv utvecklades i England av Frederick Walton och utgår från en kemisk process där linolja oxideras. Walton tog det första patentet på processen 1864 och grundade då firman Walton, Taylor & Co. Den relativt låga kostnaden för råmaterialet – linolja, kork (senare utbytt mot träfibermjöl vilket möjliggjorde mattor i ljusa färger), harts, jute, sickativ och pigment – ledde snabbt till en stor produktion av linoleumgolv. Då materialet var hållbart, vattentåligt och ljuddämpande kom det att bli ett uppskattat material i sjukhus, skolor, publika passager, kontor och kök.⁴⁰ Priset på linoleum sjönk också över tid: i USA kostade enfärgat eller tryckt linoleum år 1876 mellan 95 cent och 1,05 dollar för en kvadratyard (c. 0,83 kvm); 1886 var priset 45 till 73,5 cent; 1911 kostade det billigaste linoleumgolvet endast 55 cent per kvadratyard.⁴¹ Massproduktion

skapar generellt låga priser, men i Sverige följde inte priset på linoleum samma raka kurva nedåt. Vid sekelskiftet kostade linoleum 5 kr per löpmeter, 1920 däremot 20 kr per löpmeter beroende på inflationen under första världskriget, för att sedan sjunka igen ned till 8 kr kring år 1935.⁴² Det är därmed viktigt att påpeka att nya industriellt tillverkade material inte nödvändigtvis var billiga i sig, däremot var de normalt billigare än materialen de imiterade. Linoleum var således billigare än sten eller parkett. Köparna kom från medelklassen och hade sällan råd med den "äkta varan". I marknadsföringen var Forshaga tydliga med att framhålla hur väl linoleum stod sig både estetiskt och kvalitetsmässigt i konkurrens med det material det imiterade:

Forshaga linoleum [...] är varmare och ojämförligt varaktigare än vaxduksmattor; är dammfri och i lika vackra mönster som yllemattor; är elegantare, angenämare och varaktigare än målade trägolf; är ej så halt som parkettgolf och lättare att hålla elegant än detta; är varmare, mera elastiskt än cementgolf, men lika varaktigt som ett sådant.⁴³

Materialens funktion

God akustik är avgörande för ett bibliotek, men på ett helt annat sätt än hur akustik fungerar på teatrar eller i konsertsalar. När de senare kräver en akustik som bär ljudet innebär god akustik för ett bibliotek att det är dämpat och utan efterklang. Stora rum med högt i tak, likt rotundan i Stadsbiblioteket, bidrar till att ljuden sprids och ekar vilket gör att personal och biblioteksbesökare tillsammans skapar en hög bakgrundsvolym. Asplund var intresserad av byggnaders akustik och ansåg att akustiken var en viktig del i "den moderna rumsuppfattningen". Hans idéer kring detta uttrycks tydligt i en artikel i *Byggmästaren* 1931, tre år efter att Stadsbiblioteket öppnat.⁴⁴ Asplund visar där också på en kritisk inställning till rent formella förhållningssätt i arkitektur och han betonar att andra estetiska kvaliteter bör uppfattas som jämbördiga:

en djupgående förändring i arkitektonisk rumsuppfattning ägde rum från 1900-talets början, också som konsekvens av en allmän omvälvning i samhället, som innebar nya sociala, ekonomiska och tekniska förhållanden" ... [Detta] "för fram till en ny orientering inom arkitektur och stadsplanekonsten som överträffar den vanliga, att de arkitektoniska värdena nästan enbart äro förbundna med former och ytor d.v.s. ett rums golv, väggar och tak, en byggnads fasader, en bords linje [...] Innebär icke detta emellertid ett åsidosättande av värden, som äro tillgängliga med andra sinnen än synens? Är icke t. ex. hörseln arkitektoniskt en smula ringaktad? – god akustik, god ljudisolering äro estetiska värden även de. Eller lukten? god luft, doft av vegetation äro estetiska värden de med ... Måste vi icke vid sidan av de rumsliga värdena sätta upp nyttjandevärdena, de funktionella värdena såsom icke blott av praktisk utan även av estetisk vikt?⁴⁵

Den "rumsuppfattning" Asplund framhåller som typisk för modern arkitektur är multisensorisk, ett erfalande av rum där form (estetik), funktionella krav och upplevelse är tätt sammanvävda. Vilken roll specifika material som linoleum spelar i detta erfalande av rummet är inte explicit uttryckt i texten, men att materiella aspekter bidrar till den estetiska uppfattningen av Asplunds arkitektur råder det inte någon tvekan om. I fallet med Stockholms stadsbibliotek är det otvivelaktigt så att linoleummatorna i rotundan skapar en för biblioteket god akustik i högre grad än sten eller marmormosaik skulle ha gjort. På samma gång leder linoleumgolvet visuella kvaliteter – färg, textur, form – besökaren att uppfatta det som ett stengolv. Gernot Böhme menar att ett material kan kännas "atmosfäriskt" genom kroppens avkänningsförmåga formad av våra kroppsliga erfarenheter sedan barnsben, men det tycks också som att förnimmelsen av ett imiterande material, som linoleum i det här fallet, kan vara tvetydigt.

Från materialens estetik till materiell estetik

Gunnar Asplund föddes 1885 och utbildades till arkitekt under en tid då nationalromantiken var det gängse estetiska uttrycket, vilket bland annat innebar att "trohet i

material” var ett ledord för arkitekterna. Svenska arkitekter som Isak Gustaf Clason och Ragnar Östberg fördömde praktiken att använda imitation eller illusoriska material i arkitekturen, i linje med de teorier om arkitektur som lyfts av A. W. Pugin och John Ruskin i England, Karl Friedrich Schinkel i Tyskland och Étienne Viollet-le-Duc i Frankrike.⁴⁶ Natursten och tegel prisades som *äkta* material vilka var dekorativa i sig själva, medan ornament i stuckatur och puts fördömdes. Trots Asplunds uppskattning av äkta material, framlade han redan 1911 en kritik mot den radikala position i frågan som den äldre generationen arkitekter intagit, i en artikel med rubriken ”Några anteckningar om ett modärnt tyskt fasadmateriel” som publicerades efter en studieresa i norra Tyskland.⁴⁷ Artikeln avsåg att presentera nya artificiellt framställda stenmaterial (*Kunststein*) från den tyska industrin vilka också användes i den moderna tyska arkitekturen som ersättning för natursten. Dessa material, medger Asplund i artikeln, tillverkas förvisso med uppsåtet att bedra. Ändå menar han att soliditeten i dem, och det kostnadseffektiva, inte kan förbigås.

Den modärna – och sunda – principen om arkitekturens Sanning, vill icke se, att de olika behandlingssätt af konststenen [...] äro reella och riktiga, och att det enda ganska oväsentliga och snart afhjälpta fel, som begås af konststensproducenterna, är att de piffa upp sina varor till 'imitation af sydtysk, röd granit', 'musselkalkimitation', o. s. v.⁴⁸

Hakon Ahlberg, en av de första att analysera Asplunds arkitektur, tolkar detta programmatiska uttalande som en tidig antydan om hans senare omvändelse till funktionalismen.⁴⁹ I början av 1900-talet hade de industriella imitativa materialen börjat uppfattas som svarande mot demokratiska mål, och därmed också som ett uttryck för modernitet.⁵⁰ 1902 framhöll den amerikanske ekonomen Thorstein Veblen att ”industry, in so far it is characteristically modern, means the machine process [as] democratic culture requires low cost and a large, thoroughly

standardized output of goods”.⁵¹ Många av de nya materialen, som linoleum, såg ut som naturmaterial men producerades och såldes till lägre kostnad. När modernisterna skapade mönster för linoleummattor utmanade de således den ideologi som Arts & Crafts-rörelsen stod för, vilken motarbetade industriell tillverkning och såg imitation av trä eller marmor som inte bara meningslöst utan också moraliskt fel, eftersom imitationen avsåg att luras.⁵² För Asplund, liksom för flera av modernisterna, var det inte imiterandet av materialen i sig som var det centrala, snarare förstod de att utnyttja funktionaliteten i det imitativa och de problematiserade därmed hur imitation kunde värderas inom arkitekturen.

Asplunds ställningstagande för det imitativa uttrycket kan ses i ljuset av den inledande diskussionen om ”materialens estetik” som något annat än ”materiell estetik”, där materiell estetik ringar in den *spänning* som uppstår mellan material och form när den analyseras med utgångspunkt i funktionen.⁵³ När denna princip används för att analysera golvet i rotundan i Stockholms stadsbibliotek, så som gjorts ovan, är det lätt att se hur linoleum är ett mer lämpligt material än sten, samt hur linoleum på motsvarande vis skulle kunna sägas tillföra skönhet till byggnadens utformning. Även om natursten i sig må uppfattas som mer praktfull och solid har linoleum andra estetiska kvaliteter, som att det dämpar ljudet, och det är billigare än sten. Därmed uppfyller linoleum bättre den funktion och målsättning för Stadsbiblioteket som Bibliotekskommittén satte upp: en plats för läsande och en symbol för ett modernt och demokratiskt svenskt samhälle. Trots detta har inte Asplund underordnat den formella estetiken till förmån för ekonomin. På ett fruktbart sätt har han i stället kombinerat det ekonomiska materialvalet med valet av cirkel-och-kvadratmönstret, med inspiration från Pantheon. Resultatet är inte bara ett paradigmatiskt exempel på tillämpning av materiell estetik utan kan också hänföras till ett tidlöst formellt uttryck.

Slutnoter

1. Stockholms stadsbibliotek har studerats i ett flertal perspektiv, dock har ingen forskare ännu försökt att undersöka byggnaden med rådande materiella förutsättningar som utgångspunkt. Se t.ex.: Hakon Ahlberg, "Gunnar Asplund arkitekt", *Gunnar Asplund arkitekt 1885–1940. Ritningar skisser och fotografier*, Stockholm 1943, s. 9–82, särskilt s. 43–47; Peter Blundell Jones, *Gunnar Asplund*, London, Phaidon, 2006, s. 111–125; Eva Eriksson, *Mellan tradition och modernitet. Arkitektur och arkitekturdebatt 1900–1930*, Stockholm, Ordfront, 2000, s. 468–477; Johan Mårtelius, "Längs bokens rygg", *Arkitektur*, nr 4, 2006, s. 14–23; Eva Eriksson, "Biblioteket och kullen", *Arkitektur*, nr 3, 2008, s. 58–65; Anders Bergström, "Stadsbiblioteket, Stockholm", *Tio byggnader som definierade 1920-talet*, red. Dan Hallemar, Stockholm, Arkitektur förlag, 2019, s. 134–155. För en kritiskt granskande översikt över studier om Stockholms stadsbibliotek, se Anders Bergström, "Det moderna monumentet. Stadsbiblioteket och den historiska värderingen", *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 62, 2011, s. 8–24.
2. Platon, *Den större Hippias*, i Platon, Skrifter. Bok 6, övers., förord och noter av Jan Stolpe, Stockholm, Atlantis, 2009, s. 19–55. Dialogen finns citerad i Gernot Böhme, "Material splendour. A contribution to the critique of aesthetic economy", *Materiality and Architecture*, red. Sandra Karina Loschke, London och New York, Routledge, 2016, s. 56–67, ursprungligen publicerad som "Der Glantz des Materials: zur Kritik der ästhetischen Ökonomie", *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*, red. Gernot Böhme, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1995, s. 49–65
3. Platon, *Den större Hippias*, cit., s. 28 f.
4. Böhme, "Material Splendour", s. 54.
5. Knut Tynell, "Stockholms stadsbibliotek", *Byggmästaren*, 1922, s. 146–154.
6. Gunnar Asplund, "Några uppgifter om biblioteksbygget", *Byggmästaren*, nr. 18, 15 juni 1928, s. 100–103, se särskilt s. 100.
7. Man bör notera att mönstret med kvadrater och cirklar täcker hela golvet i Pantheon medan det i biblioteket är infogat som en stor fyrkant, som om det vore en matta. Dimensionerna på mönstrets delar är också olika, vilket resulterar i olikartade visuella upplevelser i de båda fallen: cirkelarna i biblioteket tycks nästan kunna omsluta en mänsklig kropp, medan den typ av proportionalitet inte finns i Pantheon. Eftersom materialen är olika skiljer sig de båda golven åt också i färgerna.

8. Eugenio La Rocca, "Agrippa's Pantheon and its origin", *The Pantheon: From Antiquity to Present*, red. Tod. A. Marder och Mark W. Jones, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, s. 49–78.
9. För användning och uppskattning av färgad marmor i arkitektur, se Fabio Barry, *Painting in Stone: Architecture and the Poetics of Marble from Antiquity to the Enlightenment*, New Haven och London, Yale University Press, 2020.
10. För en sammanfattning av Pantheons betydelse för modern arkitektur, se Richard A. Etlin, "The Pantheon in the Modern Age", *The Pantheon*, s. 380–422.
11. Rörande Pantheon och publika biblioteks arkitektur, inklusive Stockholms stadsbibliotek, se Etlin, "The Pantheon", s. 407–416.
12. Eva Eriksson, "Mellan tradition och modernitet – Swedish Grace och arkitekturen", *Swedish Grace: En bortglömd modernism*, red. Peter Elmlund och Johan Mårtelius, Stockholm, Bokförlaget Stolpe, 2020, s. 15–37.
13. En stor uppsättning av preliminära skisser och ritningar för stadsbiblioteket finns bevarade i Asplunds eget arkiv, deponerat på Arkdes. De slutgiltiga ritningarna, godkända av Bibliotekskommittén, liksom administrativa dokument och räkenskaper för byggnationen är bevarade på Stockholms Stadsarkiv (SSA), Biblioteksnämndens arkiv. Ingen av de bevarade ritningarna i de två samlingarna visar cirkel- och-kvadratmönstret som linoleumgolvet i rotundan har.
14. Arkdes, ARKM. 1990-04-54. Ett liknande, radiellt uppbyggt golvmönster finns i Panthéon i Paris (f.d. kyrkan Sainte Genevieve), skapat med utgångspunkt i det romerska Pantheon.
15. SSA, Biblioteksnämnden, Ritningar 1924–1925.
16. SSA, Biblioteksnämnden, Kontrakt för byggnation av huvudbiblioteket, 1924–28, "Entreprenadkontrakt" med firman Oscar Hegert.
17. SSA, Biblioteksnämnden, Ritningar, n. 10, Huvudvåningen, 29-9-1924, ändrad 15-4-1925. En kopia av ritningen finns också på Arkdes, ARKM. 1996-20-07.
18. Ang. Asplunds italienska resa, se Hakon Ahlberg, *Gunnar Asplund arkitekt 1885–1940. Ritningar, skisser och fotografier*, Stockholm 1943, s. 22–30; Karin Winter, "Den italienska resan", *Asplund 1885–1940*, utställningskatalog Arkitekturmuseet, Stockholm 1985, s. 14–18. En transkription av Asplunds alla reseanteckningar finns publicerad på spanska, *Erik*

Gunnar Asplund, escritos 1906/1940. Quaderno de viaje 1913, El Escorial 2002, s. 272–383.

19. Johan Mårtelius, "Gunnar Asplund and the Legacy of Ragnar Östberg", *Lectures and Briefings from the International Symposium on the Architecture of Erik Gunnar Asplund*, 14–17 oktober, 1985, Stockholm och Göteborg, 1986, s. 13–20.

20. SSA, Biblioteksnämnden, Kontrakt för byggnation av huvudbiblioteket, 1924–28, "Arbetsbeskrivning för Stockholms stadsbiblioteks nybyggnad i kvarteret bryggpannan i Stockholm, 1924", s. 68.

21. Beslutet togs den 4 februari 1927. SSA, Biblioteksnämnden, Kontrakt för byggnation av huvudbiblioteket, 1931–33, "Tablå över kostnad för Stockholms Stadsbiblioteksbyggnad, Sammandrag".

22. Gunnar Asplund, "Några uppgifter om biblioteksbygget", *Byggmästaren*, nr. 18, 15 juni 1928, s. 100–103, se särskilt s. 101.

23. Bilder av detta golv finns i *Asplund*, red. Claes Caldenby och Olof Hultin, Stockholm 1985, s. 101, fig. 141 och *Asplund 1885–1940*, Stockholm, Arkitekturmuseet, 1985, s. 4, fig. 1.

24. Det är inte möjligt att avgöra om det nuvarande golvet exakt motsvarar det ursprungliga. Äldre svartvita fotografier ger en antydning om mindre färgskillnader: ramarna kring cirklarna förefaller i originalet att ha varit mörkare än bakgrunden medan de är ljusare i den rekonstruerade versionen. Inslaget av marmorimitation tycks också ha varit mer påfallande i det ursprungliga golvet än i det rekonstruerade.

25. Renoveringar genomfördes med Ahrbom & Partner som arkitekt i samarbetet med Arkitekturmuseet och Stockholms stadsmuseum: *Stockholms stadsbibliotek med tillhörande park. Vårdprogram 2012*, Stockholms stad Fastighetskontoret, s. 30 och s. 91, där det bland annat står att "de befintliga linoleumgolven i facksalarna lades istället in 1979–81. De marmormönstrade mattorna i beige och grå kulörer ersattes då mattor i grå-röda respektive grå-gröna färgställning."

26. Asplund 1928, s. 103.

27. "Staden beviljade 102.000 kr till korkmattor och bokhyllor samt 180.000 kr till möbler, armatur, biblioteksutensilier o. d.", *ivi*.

28. SSA, Biblioteksnämnden, Kontrakt för byggnation av huvudbiblioteket, 1924–28, "Arbetsbeskrivning för Stockholms stadsbiblioteks nybyggnad i kvarteret bryggpannan i Stockholm, 1924".

29. Ivi, s. 54, n. 51 ("Vestibul: golv av polerad svart Gusta kalksten och Blanc Claire marmor i enkelt mönster") och s. 64, n. 100 ("Huvudtrappa: plansteg och vilplan av polerad svart Gusta kalksten, sättsteg av slipad Blanc Clair marmor").

30. Ivi, s. 56, n. 55 och s. 60, n. 74.

31. Ivi, s. 66, nn. 105 och 106 ("Studierum: golv av korkparkett med fris av svart kalksten"); s. 55, n. 53 ("Barnläsrum: golv av korkparkett inom fris av svart kalksten"). Korkparkettgolv utföres av 12,5 mm tjocka kvadratiska korkparkettplattor om 48×48 cm storlek av Wicanders Korkfabrik (s. 35).

32. Ivi, s. 61, n. 80.

33. Golv av svart finslipad Gusta-kalksten, färdig lagt, kostade 55.50 kr per kvm; golv av finslipad grå kalksten, 39.50 kr per kvm; trappor av finslipad och bonad svart Gusta-kalksten till plansteg samt sättsteg av finslipad Blanc Clair-marmor, inlagda, kostade 32 kr styck, dito av slipad grå kalksten kostade 27 kr styck: SSA, Biblioteksnämnden, Kontrakt för byggnation av huvudbiblioteket, 1924–28, "Entreprenadkontrakt", s. 3. Medelprisläge av "prima kvalité linoleummattor, tjocklek av c:a 4 mm" beräknades till 8 kr per kvm. Ivi, "Arbetsbeskrivning [...]", s. 37.

34. SSA, Biblioteksnämnden, Biblioteksnämndens protokoll, 1927, s. 1368–1427 Tablå över kostnad för Stockholms stads Stadsbiblioteksbyggnad; s. 1668, Ändringsarbetet. Stadsbibliotekskommittén bad anbudsgivarna att lämna nya anbud och utesluta kostsamma detaljer samt alla bokhyllor och golvbeläggningar, för att senare kunna utverka ett separat anslag för inredning och möbler. Jämför Bergström 2019, s. 140–145.

35. SSA, Biblioteksnämnden, Kontrakt för byggnation av huvudbiblioteket, 1931–33, s. 1670.

36. SSA, Biblioteksnämnden, Kontrakt för byggnation av huvudbiblioteket, 1931–33, [...] Beräknade kostnader, Golv i bokhall = 17.000 kr [...] Beslutade uppgörelser till och med den 4/2 1927 = 3652 kr för cementundergolv i bokhallen med angränsande lokaler.

37. SSA, Biblioteksnämnden, Bibliotekstyrelsen protokoll, 1927, 29 juni 1927, 5. Anbud för linoleummattor i huvudvåningen, barnavdelningen, "upplysningen" och tidningsläsrummet hade infordrats från Nordiska kompaniet, Harald Löfberg och Rob. Ditzinger. Av dessa inkom sistnämnda firma inte med anbud. Efter granskningen av de återstående båda firmornas anbud beslöt utskottet att anta Nordiska Kompaniet anbud, som befanns vara det lägsta och som slutade på 17.654.12 kr. Se även: ivi, s. 1440,

”Kostnadsförslag från Aktiebolaget Nordiska Kompaniet, 27 juni 1927.

38. Fabriken grundades 1896 i Forshaga, Värmland: Gösta Bodman, *Forshaga 1896–1946*, Göteborg, Linoleum AB Forshaga, 1946. 1909 flyttades delar av produktionen till Göteborg, Almedal, där en ny större fabrik öppnades.

39. Ivi, s. 94.

40. I den första reklambroschyren år 1901 presenterade Forshaga linoleum som ”ogenomtränglig för vatten, ytterst varaktig, smidig och elastisk, ljuddämpande”. Linoleum skulle dessutom förhindra ”golfdrag, samladet af damm, sjukdomsfrön och bakterier”. Ivi, s. 41.

41. Pamela Simpson, *Cheap, Quick and Easy – Imitative Architectural Materials, 1870–1930*, Knoxville, University of Tennessee Press, 1999, s. 151.

42. Bodman, *Forshaga*, s. 111.

43. Citerad i Bodman, *Forshaga*, s. 41.

44. Gunnar Asplund, ”Vår arkitektoniska rumsuppfattning”, *Byggmästaren*, nr. 35, 18 november 1931, s. 203–210, se särskilt s. 203. Se även: Elias Cornell, ”Himlen som ett valv – Om Gunnar Asplunds rumsgestaltning”, *Arkitektur*, 1961, s. 93–102.

45. Asplund 1931, s. 205. Asplund utvecklar sina reflektioner kring arkitektur som essentiellt icke-exklusivt visuellt i: ”Konst och Teknik”, *Byggmästaren* 19 maj 1936, s. 166–171, se särskilt s. 168.

46. Sixten Ringbom, *Stone, style and truth: The vogue for natural stone in Nordic architecture 1880–1910*, Helsinki, 1987.

47. Simpson, *Cheap*, s. 75–102, s. 97.

48. Ivi, s. 104.

49. Ahlberg, *Gunnar Asplund arkitekt*, 1943, s. 16–17.

50. *Architecture, Materiality and Society. Connecting Sociology of Architecture with Science and Technology Studies*, red. Anna-Lisa Müller och Werner Reichman, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015.

51. ”Arts and Crafts”, i *Journal of Political Economy*, Dec. 1902, vol. 11, nr. 1 (Dec. 1902), s. 108–111, särskilt s. 109.

52. Simpson, *Cheap*, s. 75–102, s. 97.

53. Böhme, ”Material Splendour”, s. 49–50.

Vidare läsning

Anders Bergström, "Det moderna monumentet. Stadsbiblioteket och den historiska värderingen", *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 62, 2011, s. 8–24.

Anders Bergström, "Stadsbiblioteket, Stockholm", *Tio byggnader som definierade 1920-talet*, red. Dan Hallemar, Stockholm, Arkitektur förlag, 2019, s. 134–155

Peter Blundell Jones, *Gunnar Asplund*, London, Phaidon, 2006.

Eva Eriksson, *Mellan tradition och modernitet. Arkitektur och arkitekturdebatt 1900–1930*, Stockholm, Ordfront, 2000.

Pamela Simpson, *Cheap, Quick and Easy: Imitative Architectural Materials, 1870–1930*, Knoxville, University of Tennessee Press, 1999.